

Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК: 323.272 : 94 (53) (043.3)

СМИРНОВА КАТЕРИНА ЄВГЕНІВНА

**ПОЛІТИЧНІ РЕВОЛЮЦІЇ ТА РЕЖИМНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У
КРАЇНАХ АРАБСЬКОГО СХОДУ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі політології та державного управління Донецького національного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Примуш Микола Васильович,
Донецький національний університет,
завідувач кафедри політології та
державного управління

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Сіленко Алла Олексіївна,
Одеська національна академія зв'язку
імені О.С. Попова,
проректор з науково-педагогічної
та виховної роботи

кандидат політичних наук, доцент
Романюк Ростислав Йосипович
Львівський національний університет
Імені Івана Франка,
доцент кафедри міжнародних
відносин і дипломатичної служби

Захист відбудеться «10» червня 2016 р. о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.17 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 301.

Із дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. М. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «10» травня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.В. Бунь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Перша чверть ХХІ сторіччя ознаменувалась цілою низкою політичних трансформацій революційного характеру. Вони продемонстрували невичерпність та універсальність прагнень людей у різних частинах земної кулі до поліпшення умов власного життя, гідності та демократії, викликавши багато нових запитань щодо передумов, природи, механізмів сучасних революційних перетворень.

Протягом тривалого часу Арабський Схід розглядався як приречений до політичної стагнації регіон світу. Стійкість авторитарних режимів спричинила виникнення цілого напрямку в близькосхідних дослідженнях, орієнтованого на пояснення виняткової здатності місцевих автократій чинити спротив змінам. Однак, наприкінці 2010 – початку 2011 звичний перебіг наукового пошуку був порушений внаслідок швидкого поширення масових протестів і революційних рухів країнами Близького Сходу та Північної Африки. Ці виступи, спрямовані проти диктатури національних лідерів та орієнтовані на демократичні перетворення, отримали метафоричну назву «арабської весни» або «арабського пробудження».

Революційні рухи не лише призвели до усунення від влади керівників декількох держав – Тунісу, Єгипту, Лівії та Ємену. Вони започаткували процес транзиту, який отримав різні траєкторії та змусив замислитись над чинниками, які визначають особливості перебігу трансформаційних процесів в окремих державах. Крім того, вони відкрили новий етап турбулентності в політичному розвитку регіону, пов'язаний із розпадом сталих соціальних і політичних структур, боротьбою між різними політичними групами та ідеологічними силами за напрямок, стратегію перетворень і ресурси, виходом на поверхню численних, до цього моменту латентних, конфліктів, радикальних змін у регіональному балансі сил.

Відразу перед науковцями постала безліч питань, найголовніше з яких: чому, всупереч значній увазі до регіону, не вдалося передбачити ці події? Очевидною стала слабка пояснювальна та прогностична здатність наявних теоретичних схем. Виникла необхідність переосмислити науковий доробок щодо політичного розвитку арабського світу та, оновивши концепції, спробувати зрозуміти, що викликало одночасний вибух масових протестів у низці країн Арабського Сходу; чи були це революції; які соціальні та ідеологічні сили вони представляли; на що були спрямовані; які чинники впливали на їх перебіг та які результати визначали успіх або поразку; чи варто очікувати демократизації в регіоні або, навпаки, виникнення нових диктатур, зокрема, під проводом ісламістських політичних сил.

Дослідження та аналіз цих аспектів не лише поглибить знання про політичні процеси на Близькому Сході та у Північній Африці, але й дозволить розширити і збагатити теорії політичної трансформації, забезпечить можливість краще зрозуміти виникнення та перебіг революцій і політичних переходів в інших частинах світу, зокрема в Україні. Це є особливо актуальним, враховуючи, що Українська держава вже вдруге, з моменту досягнення незалежності, проходить через спроби революційних змін і побудови демократичної системи.

Однак, важливість окресленої проблематики обумовлюється не лише необхідністю задоволення наукового інтересу та дослідницьких потреб. Здатність зрозуміти процеси, віднайти адекватні шляхи реагування є важливою, насамперед, з практичного погляду, адже регіон, з огляду на його природні та демографічні ресурси, військово-стратегічне значення, розташування на перетині інтересів багатьох країн світу здійснює величезний вплив на політичну та економічну динаміку світу загалом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах комплексно-наукової дослідницької теми «Проблеми правового забезпечення політичних і соціально-економічних перетворень в Україні» Донецького національного університету (номер державної реєстрації Г07/190107U001458).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні передумов революційних рухів «арабського пробудження», їх динаміки і результатів у аспекті трансформації політичних режимів, а також з'ясуванні специфіки українських революційних змін (2004 і 2013-2014 рр.).

Досягнення цієї мети зумовило потребу в розв'язанні таких завдань:

- з'ясувати стан наукового розроблення досліджуваної проблеми в закордонній та українській історіографії, виокремити проблемні та дискусійні питання;
- дослідити основні теоретико-методологічні підходи до вивчення сутності політичної революції як суспільно-політичного феномену та оцінити можливості їх застосування до аналізу революційних змін в арабському світі;
- пояснити спільні та специфічні передумови формування революційних рухів в арабських країнах;
- дослідити природу, спільні та особливі риси революційних рухів, розкрити специфіку революційної мобілізації та відмінні форми революційної активності в окремих країнах «арабського пробудження»;
- пояснити динаміку протистояння між правлячими режимами та революційними рухами в арабських країнах, виявити основні чинники, які впливали на результат революційних конфліктів, пояснити розбіжності траєкторій їх розвитку;
- висвітлити перебіг транзиту у постреволюційний період, з'ясувати чинники, що визначали специфіку режимних трансформацій в окремих арабських країнах, успіх або провал у побудові демократичного режиму;
- дослідити революційні процеси (2004 і 2013-2014 рр.) в Україні шляхом зіставлення з аналогічними процесами на Арабському Сході;
- висвітлити режимні трансформації в Україні за результатами «Помаранчевої революції» і «Революції гідності».

Об'єктом дослідження виступає політична трансформація у країнах Арабського Сходу і в Україні.

Предметом дослідження є передумови, природа, динаміка та закономірності розвитку революційних рухів «арабського пробудження», їх результати в сенсі трансформації політичних режимів, а також революційні зміни в Україні (2004 і 2013-2014 рр.).

Методологія та методи дослідження. Авторський підхід поєднує теорії революції, соціальних рухів і транзиту. Методологічною основою роботи став синтез системно-структурного, неінституціонального підходів та конструктивізму. Системно-структурний підхід надає можливість дослідити складний структурний контекст (у

взаємозв'язку політичної, соціокультурної, економічної сфер і міжнародного оточення досліджуваних арабських країн), у якому формуються революційні рухи і який частково визначає можливості або перепони для їх розвитку та обумовлює перемогу або поразку. Неоінституціональний підхід використовується для висвітлення впливу наявних політико-інституціональних систем (до уваги беруться як формальні, так і неформальні інститути авторитарної держави і громадянського суспільства), по-перше, на ті форми, у яких виявляється революційна активність, на специфіку взаємодії революційних рухів із режимами, по-друге, на перебіг трансформації інституціональних структур у випадку усунення авторитарних керівників від влади. Застосування конструктивізму дозволяє продемонструвати відсутність детермінізму у розвитку революцій і проаналізувати динаміку змін також і через суб'єктивні чинники, а саме сприйняття та інтерпретацію революційних подій основними учасниками (державними лідерами, ідеологічно-політичними силами, суспільними групами, міжнародними суб'єктами), які формують їх поведінку.

Вибір методів дослідження зумовлено міждисциплінарним характером проблеми. Одним із базових методів для цього дослідження є порівняльний аналіз, який дозволяє виокремити спільні та відмінні риси у виникненні й розвитку революційних рухів, з'ясувати чинники й закономірності, що визначали особливості протистояння, перемогу або поразку опозиції, перебіг режимних трансформацій.

Також у роботі використано історичний метод, що надає можливість відстежити корені тих або інших тенденцій і явищ соціополітичного розвитку досліджуваних країн Арабського Сходу, глибше зрозуміти специфічний контекст, у якому розвивалися революційні конфлікти.

Метод системного аналізу в дослідженні допомагає виявити зв'язок і взаємовплив політичної динаміки з тенденціями розвитку суспільства, економіки, культури, міжнародного середовища. Структурно-функціональний метод дозволяє дослідити специфіку внутрішнього устрою політичних режимів, висвітлити суперечності відносин у трикутнику політичний центр – політичні еліти – соціальні спільноти як чинник революційних змін і режимних трансформацій.

Соціологічний метод передбачає з'ясування соціальної зумовленості політичних явищ. Разом з тим, у дисертації застосовано соціокультурний метод дослідження, необхідний для розуміння мотивів, моделей поведінки соціальних і політичних груп та індивідів-учасників революційного протистояння.

Інституціональний метод важливий для оцінки відповідності наявних до революцій політико-інституційних систем арабських країн суспільним запитам на зміни для аналізу причин накопичення масового незадоволення. Крім того, вивчення політичних норм і структур, як формальних, так і неформальних, які протягом тривалого часу регулювали політичну сферу, почасти дозволяє зрозуміти форму, якої набуває революційний конфлікт, а також передбачити межі режимних трансформацій і проблеми, які можуть виникнути протягом транзиту.

З-поміж емпіричних методів використано аналіз документів. Серед спеціальних методів політичної науки використовуються дискурс-аналіз, метод фреймінгу. Вивчення дискурсу авторитарних лідерів арабських країн створило основу для розуміння соціально-політичного та ідеологічного контексту, дозволило визначити методи впливу, спрямовані на збереження контролю над суспільством. Фреймінг

використовується для дослідження сприйняття та ставлення громадян до революційних подій, що надає змогу глибше зрозуміти суспільну реакцію.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена ґрунтовним комплексним дослідженням передумов, природи, динаміки революційних процесів і політичних трансформацій у країнах «арабського пробудження», початок яких датується кінцем 2010 – початком 2011 рр., і спробами переосмислити сутність і результати революційних змін в Україні.

Наукова новизна конкретизована тим, що:

- обґрунтовано доцільність використання теорій революції, суспільних рухів і транзиту для вивчення політичних революцій «арабського пробудження»; запропоновано їх синтез як методологію дослідження, що найкраще відображає трансформаційні процеси у досліджуваних країнах і дозволяє скласти цілісну картину революцій: передумови – мобілізація – протистояння – результати, – через аналіз як об’єктивних чинників (структурного, інституціонального, культурного, міжнародного контексту), так і суб’єктивних (сприйняття подій і вибір певних дій).

- проведено багатофакторний аналіз політичного переходу в Тунісі, Єгипті, Лівії та Ємені, який полягав у висвітленні впливу структурних умов (національна єдність, наявність глибоких суспільних конфліктів, функціональність державних інститутів, позиції силових структур у державі, ступінь розвитку громадянського суспільства й громадянської культури, геополітичні позиції), а також рішень і дій основних учасників політичної боротьби, внутрішніх і міжнародних, на перебіг змін.

- підсумовано результати транзиту у згаданих країнах і доведено положення про нелінійність та багатоманітність його форм і моделей: 1) від авторитарної до демократичної політичної системи (Туніс); 2) від авторитарної держави через політичну нестабільність і тимчасове відкриття політичної системи до повернення авторитаризму у видозміненій формі (Єгипет); 3) від авторитарної системи через політичну нестабільність і глибоку суспільно-політичну поляризацію та фрагментацію влади до розпаду держави й громадянської війни (Лівія, Ємен). Запропонований прогноз режимних трансформацій: збереження військово-бюрократичного авторитарного режиму в Єгипті; нестійкість демократичного режиму в Тунісі з можливими коливаннями вбік авторитаризму; продовження громадянського конфлікту та поглиблення розпаду держави в Лівії та Ємені (за активного втручання зовнішніх сил);

- на основі зіставлення з революційними процесами в арабському світі досліджено передумови, сутність, динаміку революцій 2004 і 2013-2014 рр. в Україні; виявлені спільні параметри арабських та українських революційних рухів, які включають демократичні орієнтації, мережевий характер, високий рівень самоорганізації, пов’язаний, зокрема, з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; підкреслено національний компонент українських революцій як такий, що зумовлював їх специфіку; показаний вплив регіональних відмінностей української нації на характер розвитку революційного протистояння, який знайшов вияв у різному внеску окремих регіонів у розвиток революційного руху як у 2004, так і в 2013-2014 рр.;

Удосконалено:

- визначення причин розходження траєкторій розвитку революційних рухів «арабського пробудження», висвітлення чинників, які формували динаміку і результати протистояння між опозицією та правлячими режимами: реакція правлячих режимів на

революційну активність; їх здатність зберігати єдність і контроль над силовими ресурсами; позиції збройних сил; специфіка соціальних структур; геополітичні позиції держави і міжнародні впливи. Висвітлення схожих механізмів маніпуляції суспільними протиріччями з боку авторитарних режимів в арабських країнах і в Україні, спрямованих на утримання влади, які полягали у використанні конфліктів ідентичностей з метою завадити формуванню суспільного консенсусу щодо необхідності революційних змін.

Набули подальшого розвитку:

- висвітлення взаємовпливу соціально-економічних, політичних і культурних змін, поєднання яких вело до виникнення передумов революційного «вибуху»: протиріччя між демографічними та економічними структурами; між негнучкою, закритою від суспільних впливів інституційною системою репресивної авторитарної держави і зростанням політичної мобілізації громадян; між цінностями суспільно активних прошарків, орієнтованих на демократичну альтернативу, та авторитарною філософією багаторічних диктаторів;

- визначення специфічних передумов революцій у Сирії, Бахреїні, Лівії, Ємені, а саме структурних нерівностей, закладених в основу правлячих режимів і зумовлених наявністю великих непривілейованих або виключених з мереж розподілу ресурсів конфесійних, етнічних, племінних, регіональних груп;

- дослідження природи й характерних рис революційних рухів «арабського пробудження», які полягали у їх неідеологічному характері, спрямованості на політичний тиск, а не завоювання влади, мережевих структурах як основі самоорганізації, маргінальній ролі формальної партійної опозиції. З'ясовано чинники специфіки революційної мобілізації в країнах «арабського пробудження», серед них: особливості етно-конфесійної структури суспільства, ступінь репресивності авторитарних режимів, розвиток незалежних громадських об'єднань, поширення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

- висвітлення ходу політичних перетворень в Україні за результатами обох революцій (2004 і 2013-2014 рр.) і пояснення коливань політичного режиму між полюсами авторитаризму та демократії, зумовлених передусім стійкістю структур кланово-олігархічної держави, низькою якістю політичних еліт, слабкою інтерналізацією норм демократичної поведінки в суспільстві. Стверджується, що відмінністю сучасного етапу політичних змін в Україні є порівняно більша активність громадянського суспільства та тиск з боку міжнародного середовища як позитивного (підтримка реформ країнами Заходу), так і негативного (продовження військово-політичного конфлікту з Російською Федерацією) характеру.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали, положення, висновки дисертації можуть бути використані в підготовці навчальних курсів і спецкурсів, проведенні лекційних і семінарських занять, написанні навчальних посібників та дослідницьких робіт із сучасної історії, політології країн Близького Сходу та Північної Африки, загальної політології. Результати дослідження можуть бути використані у практичній роботі науково-дослідних інститутів, експертних та аналітичних груп, державних структур, які взаємодіють з арабським світом.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні висновки обговорювались на засіданні кафедри політології та державного управління історичного факультету Донецького національного університету, кафедри теорії та

історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка та на науково-практичних конференціях. Серед них: Міжнародна науково-практична конференція «Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну», 26-27 листопада 2015 р., Київ; Всеукраїнська науково-практична конференція «Україна і світ: проблеми історії», 27 листопада 2015 р., Маріуполь, II Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних і природничих наук», 8-9 квітня 2016 р., Ужгород, Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-гуманітарні дисципліни: напрямки наукового пошуку», 12 квітня 2016 р., Дніпропетровськ, XXXVIII Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку», 15-16 квітня 2016 р., Чернівці.

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи висвітлено в 6 статтях (5 наукових статей у фахових виданнях України із політичних наук та 1 стаття у фаховому виданні іноземної держави (Угорщина)) та 5 тезах конференцій.

Структура роботи обумовлена предметом, метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, дев'яти підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 240 сторінок, із них 173 сторінки основного тексту. Список використаних джерел і літератури налічує 393 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт, предмет і методологічні засади, наукову новизну роботи, показано її теоретичне та практичне значення, наведено відомості про апробацію та публікацію результатів дослідження.

У першому розділі дисертації «**Історіографія дослідження політичних революцій у країнах Арабського Сходу**» розглядається стан наукового розроблення теми, аналізуються роботи закордонних і вітчизняних сходознавців, присвячених феномену «арабського пробудження». Аналіз новітньої революційної динаміки на Арабському Сході відбувався з використанням міждисциплінарних підходів. Шляхи розуміння феномену через співставлення з хвилями революційних змін в інших країнах пропонують Д.Хелд, К.Ульріхсен, Л.Вей та ін. Через призму теорії соціальних рухів арабські трансформації вивчали К.Далакура, А.Нігам. Як спротив глобальній системі постколоніалізму їх досліджував Х.Дабаші. С.Зубейда, М.Моаддель, О.Руа акцентують увагу на ідеологічних характеристиках революційних рухів, що відбивають ціннісні зміни в арабських суспільствах. Роль інформаційних технологій у трансформації політичних орієнтацій громадян досліджували М.Саббах, Д.Хурі та ін. На соціокультурних змінах сконцентровані студії І.Халафа. Комплексно аналізують соціально-економічні та політичні передумови «арабського пробудження» М.Бек і С.Хюсер.

Особливості мобілізації і внутрішньої організації арабських революційних рухів проаналізовані в роботах Х.Кемпбелла, М.Муашера, М.Оттауей, А.Хамзауї. На гетерогенності подій і небезпеці узагальнень у дослідженні революцій наголошує С.Амін. Специфіку революційних конфліктів у країнах регіону вивчають Л.Андерсон, Ф.Вері, Ж.Дахер, Т.Тиль, С.Хаддад та ін. Аналіз революційного протистояння через

співставлення факторів сили та слабкості правлячих авторитарних режимів пропонує З.Барані. Роль міжнародного чинника в подіях досліджується у студіях М.Оттауей, Х.Фаттаха. Перспективи демократизації вивчають Н.Браун, Д.Брумберг, А.Вулф, Л.Даймонд, А.Степан, С.Хейдеманн та ін.

Для російського сходознавства характерним є аналіз подій «арабського пробудження» через системну кризу наявної моделі держави, виникнення структурних протиріч у ході модернізації, політичну нестабільність. Корисними для дослідження були роботи С.Іванова, А.Ківи, І.Кудряшової, З.Левіна, Г.Мирського, М.Сапронової, О.Малашенко, Д.Малишевої та ін.

Політичні трансформації в арабському світі не отримують достатньої уваги українських учених, хоча можна відзначити зростання інтересу протягом останніх років. Серед сходознавців, які вивчали революції на Арабському Сході – О.Волович, Є.Габер, Ж.Ігошина, Р.Ключник, Я.Осадча, В.Петренко і В.Разіцький, В.Швед. Більшість або зосереджується на окремих країнах, або обмежується поверховим аналізом загальних тенденцій переважно в публікаціях у ЗМІ.

Загалом, попри зростаючу актуальність, констатовано недостатній рівень напрацювань із проблематики розвитку революційних процесів і режимних трансформацій у досліджуваному регіоні, відсутність комплексних досліджень.

У другому розділі дисертації **«Політичні революції і режимні трансформації: теоретико-методологічні засади дослідження»** автор звертається до аналізу наявних у політичній науці теоретико-методологічних підходів до розуміння феномену політичних революцій. Наголошено на необхідності вироблення синтетичної методології. Синхронність подій обумовлює залучення теорії демонстраційного ефекту і дифузії. Розуміння передумов революції вимагає поєднання системного і структурного підходів і пов'язаного з ними інституціонального. Вони дозволяють пояснити внутрішній дисбаланс конкретного суспільно-політичного устрою як результат різної швидкості змін в окремих сферах: соціально-економічній, політичній, культурній. Структурний підхід, який вивчає суперечності взаємовідносин між державою (режимом) – політичними елітами – соціальними спільнотами у певних геополітичних умовах допомагає частково з'ясувати, які саме групи ставали рушійною силою змін, а також чому певні режими виявлялись більш вразливими до революційного виклику, ніж інші.

Стверджуючи, що революції не виникають автоматично, у відповідь на формування придатних передумов, автор наголошує на необхідності доповнення зазначених підходів теоріями мобілізації ресурсів і структури політичних і культурних можливостей, які розвивались в рамках теорії соціальних рухів. Вони надають можливість дослідити механізми мобілізації революційних рухів, пояснити динаміку протистояння між опозицією та режимом, враховуючи структурний і культурний контекст, інтерпретацію революційної ситуації учасниками.

Нарешті, до аналізу трансформації режимів у країнах, де вдалося досягти усунення від влади авторитарних лідерів, автор залучає теорії транзиту, поєднуючи структурний і процедурний підходи як такі, що доповнюють один одного. Учасники політичних змін обирають певні дії, стратегії і тактики, і тим самим встановлюють процедури та формують інститути, однак вибір роблять в умовах, які породжені не ними. Вибір частково визначається структурними чинниками, насамперед, вантажем минулого, попередніми традиціями та широким суспільним і міжнародним контекстом.

Третій розділ «**Політичні революції «арабського пробудження»: рушійні сили, витоки, динаміка»** включає аналіз передумов виникнення революцій, визначення характеристик революційних рухів, механізмів їх мобілізації, методів дії, а також пояснення розвитку революційних конфліктів, їх результатів.

У підрозділі 3.1. «*Передумови формування революційної ситуації у країнах Арабського Сходу»* відзначається збільшення акцій соціального й політичного протесту напередодні революцій, що сигналізувало про наближення суспільного вибуху. Причини накопичення невдоволення мали комплексний характер. Так, в економічній сфері це було загострення протиріч між демографічними та економічними структурами регіону, позбавлення більшості молоді соціальних та економічних можливостей (безробіття, закритість соціальних ліфтів); деградація економічної моделі, заснованої на центральній ролі держави, через нестачу ресурсів; концентрація національних багатств у колі представників правлячої династії та наближених до неї осіб, зростання корупції. Короткострокові фактори – світова фінансова криза, а також глобальне зростання цін на продукти харчування. У політичній сфері – еволюція авторитарних республіканських режимів у династичні, посилення їх репресивності мірою зниження можливостей перерозподілу доходів; перетворення правлячої еліти на замкнуту касту, її самоізоляція від суспільства і нездатність розуміти його потреби; відсутність у громадян каналів та інструментів впливу на владу. У сфері культури – зростання загального рівня освіти; трансформація політичних орієнтацій і цінностей населення внаслідок глобальних культурних впливів; поширення інформації про переваги правового демократичного устрою.

Специфічні передумови формування революційної ситуації в окремих країнах пов'язані зі структурними особливостями правлячих режимів, а саме закладеною у їх основу інституціолізованою системою нерівностей: в Лівії, Ємені, Бахреїні та Сирії непривілейовані, маргіналізовані або пригноблені групи природно являли собою основне джерело рекрутування опозиції.

Крім чинників, які обумовлювали ослаблення режиму й розмиття його легітимності, важливими для розуміння революційних рухів є фактори, які сприяли їх появі та самоорганізації, робили можливим їх розширення, а саме розвиток структур громадянського суспільства і вплив сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

У підрозділі 3.2. «*Революційні рухи як новітні суб'єкти політичних змін на Арабському Сході»* автор демонструє, що найбільш важливою відмінністю «арабської весни» від «революцій» минулого є зміна традиційної формули політичних перетворень, коли не керівна верхівка, а звичайні громадяни виходять на політичну арену у якості рушійної сили політичного оновлення.

Революція в Тунісі мала потужний вплив на громадян сусідніх держав. В окремих країнах ефект від перемоги туніського повстання був підсилений власними тригерами, до яких додалися цілеспрямовані дії громадських і політичних активістів, неформальних мереж і деяких громадських і політичних організацій. Комунікація та організація революційних рухів була частково заснована на використанні сучасних інформаційних технологій, зокрема Інтернету, соціальних мереж. При цьому учасники об'єднувались навколо універсальних за своєю природою цінностей та ідей, вимагали не просто усунення лідерів від влади, а глибоких структурних реформ.

Зразки революційної мобілізації та самоорганізації не були ідентичними. Дореволюційні структури та історичні й політичні контексти здійснювали значний вплив на можливості та форми прояву активності. У Лівії та Сирії з причини орієнтації влади на насильницьке знищення протесту масові демонстрації, встановлення наметових містечок, як у Тунісі, Єгипті, Ємені, Бахреїні, були неможливими; фактор страху різко зменшував потенції соціальних медіа та ненасильницької мобілізації; дії опозиції отримували роз'єднаний, некоординований характер. Відсутність розвинених структур громадянського суспільства обумовлювала значну роль традиційних соціальних зв'язків у мобілізації.

Особливістю нових революційних форм стало те, що вони були засновані на мережах горизонтальної комунікації, без централізованої організації. Метою було не захоплення державної влади, як у класичних революціях минулого, а здійснення тиску з метою викликати зміни. Розвиток протистояння характеризувався розбіжностями між партійними елітами (як світськими, так і ісламістськими) і «вулицею». За виключенням Сирії і Лівії, ісламістські групи в жодній країні не були найбільш твердими у вимогах демонтажу диктаторських режимів.

Підрозділ 3.3. «Тенденції та закономірності розвитку революційних конфліктів у країнах «арабського пробудження» присвячений аналізу протистояння між революційними рухами та правлячими режимами і з'ясуванню причин перемоги або поразки опозиції. Реакція правлячої еліти на початок протестів визначала подальший формат боротьби. Дії президентів Тунісу і Єгипту були повільними і слабкими, що дозволило відносно швидко усунути їх від влади. У Бахреїні застосування жорсткої сили призвело до придушення революційного руху, а в Лівії та Сирії – спровокувало розширення спротиву та його радикалізацію. В Ємені президенту довго вдавалось використовувати репресивний апарат, контр-мобілізацію, економічні стимули, обіцянки компромісів для втримання влади.

Розвиток протистояння залежав від структурних особливостей режимів, зокрема контролю над ресурсами примусу, лояльності ключових союзників, найважливішими з яких були армія і служби безпеки. У Тунісі та Єгипті військові не підтримали режим, що сприяло швидкій перемозі протестувальників. У Лівії і Ємені фрагментована слабка армія не могла відігравати вирішальну роль у визначенні результатів протистояння. У Бахреїні співробітники силових структур поділяли статус конфесійної меншини з правлячою елітою, що надавало режиму гарантовану підтримку. В Сирії конфесійні зв'язки і привілейовані позиції офіцерського «класу», незалежно від соціального походження, обумовлювали схожий результат.

Маніпуляції міжконфесійними протиріччями у Сирії та Бахреїні з боку правлячого режиму завадили формуванню загальнонаціонального опозиційного руху. У першій із двох країн вони спровокували його ісламізацію, що вело до випарювання підтримки серед релігійних меншин і «світських» прошарків.

Перебіг протистояння залежав і від впливу міжнародного фактору. У Ємені та Лівії зовнішнє втручання (посередницьке та збройне відповідно) сприяло вирішенню революційного конфлікту на користь опозиції. В Єгипті та Тунісі його вплив був незначним. У Бахреїні силова підтримка, надана режиму Саудівською Аравією та ОАЕ, стала вирішальним фактором поразки революційного руху. Сирія фактично перетворилась на майданчик міжнародного і регіонального суперництва; фрагментація

та ісламізація опозиції значною мірою стала наслідком втручання інших держав з обох сторін.

У четвертому розділі **«Трансформації політичних режимів у країнах «арабського пробудження»** висвітлюється хід режимних трансформацій і досліджуються демократичні перспективи в тих державах, де революційним рухам вдалося досягти усунення авторитарних керівників від влади.

Підрозділ 4.1. «Порівняльний аналіз перебігу політичного транзиту в Тунісі та Єгипті» присвячений двом першим країнам, де перемогу отримала опозиція. Вони не страждали від слабкої держави або роз'єднаних суспільств, мали сформовані національні ідентичності. Перевагами Тунісу стали відносно лібералізована економіка, гомогенне за етнічним і конфесійним аспектом суспільство, доволі великий і освічений середній клас, а також статус армії як політично нейтральної установи. В Єгипті навпаки військові офіцери (Вища Рада збройних сил) взяли на себе керівництво державою після усунення від влади Х.Мубарака, здійснюючи спротив демократичним змінам. Перевагою Тунісу став і вищий рівень проникнення у суспільство незалежних світських громадських структур.

В обох країнах революційні рухи не трансформувались в об'єднані стійкі політичні організації. Відбулась плюралізація та одночасно поляризація політичного поля (між ісламістами і світськими партіями, поміркованими та ультраконсервативними й радикальними ісламістськими об'єднаннями, лівими групами та неолібералами). Структура протистояння в Єгипті була складнішою через присутність військових як впливового політичного актора.

У Тунісі, всупереч ідеологічним розходженням та конкуренції, періодичним зіткненням, політичні партії були здатні досягати компромісів. Жодна з них не була настільки сильною, щоб монополювати свою волю, що зробило політичну арену збалансованою. Врешті-решт Конституційна асамблея ухвалила новий основний закон, що відбивав поступки з боку опонентів, зокрема, щодо форми правління в державі: було обрано парламентсько-президентську модель.

У Єгипті протистояння, навпаки, набуло характеру гри з нульовою сумою, розбіжності між політичними силами під час конституційного процесу поглиблювались. Відсутність конструктивних позицій була властивою світським партіям так само, як і ісламістським. Кожний табір намагався отримати перевагу над конкурентами за будь-яку ціну, зокрема за допомогою кулуарних перемовин з керівництвом збройних сил і союзниками серед структур державної бюрократії, що спричинило авторитарний поворот – встановлення бюрократично-військової диктатури після відсторонення від влади організації «Братів-мусульман».

У підрозділі 4.2. «Порівняльний аналіз перебігу політичного транзиту в Лівії та Ємені» автор звертається до пояснення транзиту у двох інших країнах «арабської весни». Лівія та Ємен є слабкими державами з низьким рівнем інституційного розвитку, фрагментованими націями, де географічні, кланово-племенні та конфесійні (в Ємені) ідентичності тісно переплітаються між собою і з політичними та державними структурами, утворюючи заплутану мережу відносин, що здійснює вплив на політичний процес. У Лівії слабкість державних інститутів доповнювалась практично повною відсутністю громадянського суспільства. Нові актори, які вийшли на політичну арену, не мали досвіду управління і необхідних для участі в політичному процесі навичок.

Тривале протистояння правлячого режиму та опозиції, а також постреволуційна боротьба послабили центральні урядові структури в обох країнах. Простори, де держави ставало все менше, розширювалися, утворюючи умови для зростання впливу радикальних організацій. Силові структури, як формальні, так і неформальні, будучи активним учасником протистояння через тісні зв'язки з соціально-політичними групами, стали додатковим чинником фрагментації влади.

Ефект дестабілізації на процес політичних змін в обох країнах мав і зовнішній чинник, а саме відмінні інтереси Саудівської Аравії, ОАЕ, Катару, Єгипту, Турції, Ірану. Негативний вплив на політичну ситуацію опосередковано здійснював розвиток конфліктів в Іраку та Сирії.

Проблему становила й слабка легітимність перехідних органів управління. В Ємені ініціатива країн Перської затоки, яка дозволила завершити революційний конфлікт, не була підтримана революційною молоддю, повстанським рухом хуситів і південними сепаратистами. Колишній президент А.А.Салех і його прибічники зберігали значний вплив у державних структурах. У Лівії Транзитна національна рада через непрозорість формування та прийняття рішень також не користувалась довірою. Ні проведення референдуму з утвердження А.М.Гаді на посаді президента в Ємені, ні вибори в Загальний національний конгрес у Лівії не вирішили проблеми відсутності довіри. Спроби віднайти консенсус щодо політичного розвитку через національний діалог значного успіху не мали. Нерозвиненість культури діалогу і поступок задля спільного блага, сприйняття політичного процесу як гри з нульовою сумою зумовлювали конфронтаційний характер взаємодії, блокували реформи. Кульмінацією протистояння в кожній країні стала його трансформація у громадянську війну між коаліціями політичних супротивників і фактичний розпад Лівії та Ємену на окремі частини. Відновлення єдності і вирішення конфліктів наразі постає малоімовірним сценарієм.

П'ятий розділ **«Революційні рухи та режимні трансформації в Україні»** присвячений спробам пояснити революційні процеси 2004 і 2013-2014 рр. і політичні перетворення, які вони викликали в Українській державі.

У підрозділі 5.1. *«Політичні революції в Україні: передумови, сутність, розвиток»* автор звертається до визначення сутності, передумов, закономірностей «Помаранчевої революції» та «Революції гідності» через їх співставлення з подіями в арабському світі. Основна відмінність полягала в тому, що в арабських країнах опозиція орієнтувалась на повний злам попередньої системи влади, а українські революції відбувались у процесі демократичного переходу, демонструючи складний нелінійний характер режимної трансформації в Україні.

Авторитарні тенденції влади, її свавілля і репресивність, зрощування політичної та економічної еліт, системна корупція, відсутність правової захищеності та рівності громадян перед законом, соціально-економічні негаразди, розходження між цінностями, які уособлював старий режим, та установками найбільш активних прошарків суспільства і, найголовніше, втрата надії на будь-яке покращення всередині наявної системи – спільні передумови революцій як в Україні, так і в арабському світі, за наявності інших відмінних обставин і чинників. Перший «Майдан» продемонстрував несприйняття більшістю українців авторитаризму як моделі управління державою. Протягом 2010-2013 рр. політична система дещо наблизилася до моделі неопатримоніальної диктатури, властивої близькосхідним країнам, поглиблюючи

відчуження громадян. Досвід, отриманий під час «Помаранчевої революції», став тим чинником, що впливав на формування готовності знову вийти на вулиці.

Обидва українські «Майдани» мали специфічну основу, а саме необхідність захисту національного суверенітету. Національний компонент частково пояснює регіональну незбалансованість у соціальному складі опозиції. Слабкість національної ідентичності стала об'єктом маніпуляцій з боку тих сил, які уособлювали стару систему політико-економічних відносин, за підтримки Росії. Аналогічна тактика використання суспільних розколів з боку режиму на власну користь застосовувалась в Сирії та Бахреїні.

«Революція гідності» була заснована на ініціативі і самоорганізації громадян більшою мірою, ніж «Помаранчева», що єднає її з арабськими революціями. Її характеризували глибокі протиріччя між партійною опозицією та звичайними протестувальниками. Відсутність єдності руху та неефективність партійної опозиції у 2013-2014 рр. стала одним із чинників затягування протистояння. Інший – збереження єдності правлячим блоком, що надало В.Януковичу більше часу. Однак, вдаючись до сили, він зробив ту саму помилку, що й режим Б.Асада в Сирії – спровокував радикалізацію протесту. За умов широкого поширення у суспільстві протестних настроїв застосування сили виступає чинником подальшої ескалації.

В підрозділі 5.2. «Помаранчева революція» та «Революція гідності» як прояв нелінійного характеру режимної трансформації в Україні» аналізується перебіг політичних змін у країні після усунення В.Януковича від влади через співставлення з перетвореннями після «Помаранчевої революції».

У 2004 р. завершення боротьби між режимом та опозицією не було радикальним розривом із минулим, стара еліта залишилась активним учасником політичного життя. Лише згодом – з 2005 р. – почалася трансформація політичних інститутів. Однак «постреволюційний» розвиток нагадував не консолідацію демократії, а перманентну кризу, яка супроводжувалась міжелітними конфліктами і паралічем державних інститутів. Протягом 2006-2010 рр. відбулося повернення до авторитарної олігархічної системи, яка остаточно закріпилась після обрання президентом країни В.Януковича. Впродовж наступних років український авторитаризм, зберігаючи кланово-олігархічну основу, все більше набував рис одноособового правління. У 2013-2014 рр. відбувся черговий поворот до демократії, здійснюваний революційним шляхом.

Аналізуючи причини коливання України між авторитаризмом і демократією, автор звертає увагу на негативні структурні умови транзиту: незавершеність формування нації, регіональні відмінності й відсутність суспільного консенсусу щодо змін, поглиблені маніпуляціями з боку еліт; нестабільність демократичних установок населення; геополітичні позиції (розташування між ЄС та Росією і прагнення останньої утримувати Україну в зоні власного впливу). У 2014 р. революційне протистояння не завершилось компромісом, зручні для Росії еліти втратили владні позиції, і нею було взято курс на дестабілізацію і фактичний розділ України.

Україні вдалося запобігти сценарію розпаду держави, провести президентські, парламентські, місцеві вибори. Організація механізму влади знов стала більш децентралізованою, а політичне поле – плюралістичним. При цьому залишилися значні ризики і проблеми. Один із них пов'язаний із кризовою економічною ситуацією в державі. Інша – з якістю політичних еліт. Після «Революції гідності» їх оновлення не було значним і не завжди відбувалось якісно. Велика кількість представників нових

правлячих груп залишається тісно пов'язаною з інтересами кланово-олігархічних кіл. Парламент як законодавчий орган влади є досить слабким і вразливим. Існує загроза фрагментації і дезінтеграції державного механізму в умовах незахищеності від політичних впливів більшості державних інститутів, які здебільшого функціонують за старою логікою і правилами. Позитивом є усвідомлення громадянським суспільством необхідності продовжувати тиск на владу з метою проведення перетворень, а також тиск щодо здійснення реформ з боку Заходу, від якого нинішня правляча еліта є фінансово залежною, що залишає надію на продовження реформування.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації підведено підсумки здійсненого дослідження та виділено об'єднані положення.

1. Продемонстровано, що лише окремі аспекти революційних і трансформаційних процесів у країнах Арабського Сходу були об'єктом докладного дослідження. Показником недостатньої вивченості теми стала відсутність як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії загальноприйнятого терміну для характеристики зазначених процесів і розробленого теоретико-методологічного інструментарію для їх пізнання. Події в регіоні поставили під сумнів більшість попередніх науково-теоретичних розробок, орієнтованих на вивчення витривалості авторитаризму та культурно-цивілізаційної «виключності» арабського світу, обумовивши необхідність формулювання нових міждисциплінарних підходів для розуміння рушійних сил новітньої суспільно-політичної динаміки.

Попри зростаючу актуальність констатовано недостатній рівень напрацювань із проблематики революцій і режимних трансформацій у досліджуваному регіоні, відсутність комплексних досліджень. Роботи, автори яких фокусуються на виявленні спільних тенденцій, закономірностей і порівнянь, переважно є попередніми або поверховими. Встановлено, що існує необхідність більш глибокого вивчення передумов розвитку революційних рухів, а також сутнісної природи й характеристик революційних змін. Дискусійними залишаються питання чинників, які визначають траєкторії розвитку таких змін, внутрішню динаміку й трансформаційний потенціал, тобто здатність викликати реальні перетворення політичних структур.

2. З'ясовано, що ефективно дослідження революційних процесів на Арабському Сході вимагає поєднання теоретико-методологічних підходів. Класичні теорії революції, які переважно спираються на аналіз системно-структурних чинників і вивчення інститутів, надають уявлення про складний контекст – політичні, соціокультурні, економічні, міжнародні умови, у яких відбуваються зміни, допомагають зрозуміти, режими яких арабських країн і чому виявилися більш здатними витримати тиск, спричинений революційною хвилею, а також які суспільні групи ставали рушійною силою перетворень. Ці підходи доповнено теорією демонстраційного ефекту, що пояснює синхронність виникнення революцій у низці арабських країн, а також аналізом мобілізації ресурсів, структури політичних і культурних можливостей у рамках теорії соціальних рухів. Останні через інтеграцію структурного підходу і конструктивізму, а також врахування культурного контексту дозволяють пояснити мобілізацію, самоорганізацію, форми і методи діяльності опозиції і динаміку їх

протистояння з режимами. Обґрунтовано, що для аналізу політичних змін у період після усунення від влади авторитарних керівників доцільно використовувати теорії транзиту, які надають можливість врахувати як об'єктивні (структурні), так і суб'єктивні чинники змін (рішення та дії політичних акторів).

3. Показано, що революційні рухи були породжені місцевими умовами, і лише час їх виникнення синхронізований завдяки впливу демонстраційного ефекту. Його прояв став можливим тому, що вже існував сприятливий ґрунт для кристалізації революційних настроїв: загострення соціальних проблем, викликане протиріччями між демографічними та економічними структурами суспільств, поглиблене короткостроковими факторами – світовою фінансовою кризою і глобальним зростанням цін на продукти харчування, поступове руйнування «соціальної угоди» між урядами та громадянами. Роль соціально-економічних передумов революцій була неоднаковою для різних країн і в деяких із них (Лівія, Бахрейн) не визначальною. Основу для формування невдоволення і зростання фрустрації також склали ескалація свавілля, репресивності та корумпованості політичних режимів, їх самоізоляція і нездатність реагувати на потреби населення. Важливим фактором була відсутність внутрішніх механізмів, які могли б реформувати режими зсередини, розмиття ідеологічної основи авторитаризму, активне проникнення сучасних інформаційних технологій у життя та інтенсифікація глобальних культурних впливів, що обумовлювало розширення горизонтів політичної свідомості, трансформацію політичних цінностей та орієнтацій. Крім того, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій створював нові можливості для самоорганізації невдоволених прошарків населення.

Наявність великих маргіналізованих або виключених з мереж розподілення ресурсів конфесійних, етнічних, племінних, регіональних спільнот у Лівії, Сирії, Бахреїні, Ємені становила додатковий фактор накопичення суспільного невдоволення в цих країнах.

4. Вивчення особливостей формування революційних рухів продемонструвало радикальну зміну традиційної формули політичних перетворень у регіоні, коли не держава або політичні еліти, а громадяни (суспільство) виступили джерелом змін, рушійною силою оновлення політичної системи. З'ясовано, що конвергенція незадоволених наявним станом речей індивідів і груп розвивалась навколо каталізатора, найважливішим із яких став вплив туніської революції. Стихійну дію тригерів доповнювали цілеспрямовані дії активістів, їх неформальних мереж і деяких громадських і політичних організацій із залучення учасників та їх координації. Процеси самоорганізації революційних рухів демонстрували відхід від їх класичної моделі на основі провідної ролі авангардної партії, орієнтованої на захоплення державної влади. Модель сучасної революції заснована на мережевих структурах з активним використанням можливостей інформаційних технологій, які прагнуть не оволодіти державною владою, а здійснення тиску з метою реалізації політичних змін. Рівень розвитку громадських структур можна вважати одним із найважливіших факторів, які зумовлювали організованість та ефективність революційних рухів. Слабкий розвиток інфраструктури незалежної громадської або політичної активності або її відсутність у Лівії та Сирії, пов'язані з більш репресивним характером місцевих режимів, обумовили сильнішу роль традиційних соціальних зв'язків і лояльностей у революційній мобілізації і фрагментацію опозиції, її нездатність створити єдині координаційні та керівні

структури, більшу залежність від зовнішнього чинника.

5. Визначено, що розходження траєкторій розвитку революційних рухів і відмінні результати протистояння між ними і правлячими режимами були пов'язані зі структурними особливостями останніх, їх реакцією на виникнення протестів, наявністю або відсутністю міжнародної підтримки, характеристиками суспільств і діями революційних активістів, спрямованими на рекрутування нових учасників і пошук ефективних засобів спротиву.

Найбільш сприятливе для перемоги структурне середовище склалося в країнах з відносно гомогенним населенням і розвинутим відчуттям національної ідентичності, де склався широкий консенсус суспільних груп щодо необхідності змін; реакція правлячої еліти на виникнення перших протестів була нерішучою; військові обрали нейтралітет; зовнішня підтримка режиму відсутня. Здатність правлячих еліт зберігати контроль над силовими структурами, єдність і залежність добробуту останніх від збереження режиму підвищували його витривалість. Прагнення здолати рух за допомогою масштабного використання насильства у більшості випадків вело до трансформації протистояння у збройну боротьбу. Фактор страху різко зменшував потенції соціальних медіа та ефективності ненасильницької мобілізації, і зброя поступово ставала основним засобом дії (Сирія, Лівія).

Маніпуляції міжконфесійними суперечностями та взаємною недовірою між соціальними спільнотами з боку правлячих режимів (Сирія, Бахрейн) заблокували формування широкого опозиційного консенсусу в суспільстві й значно послабили революційні рухи. Допомога союзників з-за кордону – Ірану та Росії в Сирії, Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів у Бахреїні – стала іншим важливим чинником, який допоміг авторитарним правителям утримати владу.

6. За результатами аналізу режимних трансформацій після усунення диктаторів від влади виокремлено три моделі транзиту. Перша – від авторитарної до демократичної політичної системи (Туніс). Друга – від авторитарної держави через політичну нестабільність і тимчасове відкриття політичної системи до повернення авторитаризму у видозміненій формі (Єгипет). Третя – від авторитарної системи через політичну нестабільність і глибоку суспільно-політичну поляризацію та фрагментацію влади до громадянської війни і розпаду держави (Лівія, Ємен).

Сформованість націй, відсутність конфліктів, які загрожують єдності суспільного організму, функціональні державні інститути є важливою передумовою успіху перетворень. Слабкість держави, фрагментованість суспільств, наявність глибоких внутрішніх конфліктів у Ємені та Лівії склали негативний контекст для реформування. Насильницький спосіб усунення М.Каддафі від влади у Лівії закріпив у політичній свідомості застосування зброї як ефективний метод досягнення цілей, що мало руйнівні наслідки для політичного процесу.

Встановлено, що перевагою Тунісу перед іншими країнами став нейтралітет військових структур, більш розвинений громадський сектор. В Єгипті відсутність єдності демократичних груп і громадських активістів та потужні позиції, які займали збройні сили у політичній та економічній системі, дозволили їх керівництву монополізувати державну владу на початку транзиту та диктувати його умови, здійснюючи спротив реформам. Прагнення сусідніх країн впливати на боротьбу на боці

тих або інших місцевих політичних сил поставало додатковим фактором дестабілізації та викривлення транзиту.

Особливості режимних трансформацій визначались не лише структурними умовами, але, насамперед, взаємодією основних акторів. Відносно рівні сили між конкурентними політичними групами (Туніс) та їх орієнтація на досягнення консенсусу, а не конфронтацію (на відміну від Єгипту), стали сприятливим ґрунтом для пошуку компромісів під час розбудови нових політичних інститутів. Однак, паритет сил є ефективним лише до певної межі і в певних умовах. У слабких фрагментованих державних організаціях (Лівія, Ємен) із глибокими суспільними конфліктами, тісним переплетінням соціальних і державних структур він мав руйнівний ефект.

7. Встановлено, що накопичення таких соціальних хвороб, як тотальна корупція, закритість соціальних ліфтів і обмеженість економічних можливостей, деградація державних інститутів і відсутність або планомірне згорання демократичних прав і свобод, протиріччя між панівним режимом і цінностями значної кількості населення, неможливість розв'язання цих проблем через встановлені процедури всередині наявної системи разом із визріванням здатності соціального організму до спротиву – ті спільні передумови, які формували готовність людей до революційних виступів як в Україні, так і в арабському світі. Специфіка українських революцій була пов'язаною з необхідністю захисту національного суверенітету.

Конфлікти ідентичності, відмінності в ментальності та ставленні до держави і національного будівництва в різних частинах України обумовили різний внесок їх населення у спроби революційних змін (регіональна незбалансованість у складі революційних рухів). Ці чинники формували несприятливий соціальний контекст для розширення бази опозиції, якій доводилось боротися за рекрутування нових учасників в умовах взаємної недовіри і страхів між окремими спільнотами, підсилені маніпулятивними техніками режиму. Розкол у колах панівної еліти полегшував і прискорював перемогу революційного руху. Через збереження монолітності правлячого блоку під час «Революції гідності», на відміну від «Помаранчевої революції», опозиції знадобилося значно більше часу, зусиль та жертв для досягнення мети протестів. Насильство з боку режиму спровокувало радикалізацію руху.

8. З'ясовано, що аморфність і внутрішнє політичне різнобарв'я революційних рухів, наявність ідеологічних і конфліктів амбіцій усередині кожного з них в Україні, як і в арабських країнах, не дозволили їм перетворитись на впливову політичну силу після завершення протистояння з режимами. Політичні еліти заступили місце мережевих неієрархічних структур у центрі політичного переходу. У 2004 р. «Помаранчева революція» завершилась компромісом між старою та новою правлячими елітами. Збереження першою політичного впливу, внутрішні протистояння всередині колишнього «помаранчевого табору», пріоритет приватних інтересів над реформуванням, маніпуляції конфліктом ідентичностей у суспільстві сприяли авторитарному повороту у 2010 р. У 2014 р. компромісу зі старою владою не відбулося, і розрив із режимом В.Януковича був більш радикальним, хоча й зберіглася певна наступність. Так, серед основних проблем, які постали перед Україною на початку реформування у 2004 р. і у 2014 р. – тісний зв'язок між фінансовими ресурсами й політичною владою, незначне оновлення та слабка схильність політичної еліти діяти згідно з демократичними нормами, і, крім того, наявність розколу в українському

суспільстві щодо революційних подій. У 2014 р. зовнішнє вторгнення з боку Росії, окупація Криму та конфлікт на сході країни збільшили перешкоди для успішного здійснення політичних та економічних змін.

В умовах зовнішньої інтервенції вдалося відвернути колапс політичної системи і зберегти її функціональність. Однак розрив між прагненнями громадянського суспільства до нового типу відносин у політиці та невміння владної еліти відійти від звичних засобів управління, а також надто повільне реформування створює передумови для виникнення глибокого суспільно-політичного конфлікту, радикалізації окремих кіл активної громадськості. Основні можливості поступового просування шляхом демократизації пов'язані зі збереженням громадської активності та тиску країн Заходу у ключових для реформування сферах.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях:

Статті, опубліковані у фахових з політичних наук виданнях України:

- 1) Смирнова К.Є. Роль ісламського фактору у політичних процесах в Єгипті після падіння режиму Х. Мубарака / Смирнова К.Є. // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 63. – С. 685–694.
- 2) Смирнова К.Є. Хід політичної боротьби в Єгипті після повалення Хосні Мубарака: причини провалу «Революції 25 січня» / Смирнова К.Є. // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 78. – С.410-417.
- 3) Смирнова К.Є. "Арабська весна": вплив на політичні процеси в регіоні / Смирнова К.Є. // Політологічний вісник: зб. наук. праць. – К.: Вадекс, 2014. – Вип. 72. – С. 444–454.
- 4) Смирнова К.Є. Траєкторії режимних трансформацій в Тунісі та Єгипті у «постреволюційний» період (2011-2014 рр.) / Смирнова К.Є. // Політологічний вісник : зб. наук. праць. – К.: Вадекс, 2015. – Вип. 78. – 512 с. – С. 499-509.
- 5) Смирнова К.Є. Тенденції та чинники розвитку революційних конфліктів у країнах арабського сходу в період «арабського пробудження» / Смирнова К.Є. // Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць. – К., 2015. – Вип. 97. – С. 471-478.

Стаття, опублікована у періодичному виданні іноземної держави:

- 1) Смирнова К.Є. Порівняльний аналіз перебігу транзиту в Тунісі та Єгипті (2011-2015) / Смирнова К.Є. // Science and Education. A New Dimension. – 2016. – IV (12). – № 76. – С. 30-33.

Інші публікації за темою дисертації:

- 1) Смирнова К.Є. Хід політичної трансформації у країнах «арабського пробудження» (на прикладі Лівії та Ємену) / К.Є. Смирнова // Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26-27 листопада 2015 р.). – м. Київ: Талком, 2015. – С. 614-616.

- 2) Смирнова К.Є. Революція гідності в Україні у світлі «арабського пробудження» / К.Є. Смирнова // Україна і світ: проблеми історії : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Маріуполь, 27 листопада 2015 р.). – м. Маріуполь: МДУ, 2015. – С. 57-60.
- 3) Смирнова К.Є. Громадянський конфлікт у Лівії: передумови, тенденції розвитку і перспективи вирішення / К.Є. Смирнова // Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 8-9 квітня 2016 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Ч. II. – С. 101-104
- 4) Смирнова К.Є. Громадянське суспільство як чинник консолідації демократії в Тунісі / К.Є. Смирнова // Проблеми і перспективи інноваційного розвитку : матер. XXXVIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 15-16 квітня 2016). – Київ: Науково-видавничий центр «Лабораторія думки», 2016. – Т. 3. – С. 32-35

АНОТАЦІЯ

Смирнова К.Є. Політичні революції та режимні трансформації у країнах Арабського Сходу. – на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук зі спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

Дисертацію присвячено дослідженню революційних рухів і трансформацій політичних режимів у країнах Арабського Сходу в період з кінця 2010 – початку 2011 рр. і спробам пояснити у світлі отриманих висновків сучасні революційні зміни в Україні.

У роботі висвітлено передумови формування революційної ситуації в Тунісі, Єгипті, Ємені, Бахреїні, Лівії і Сирії, визначено сутнісні характеристики революційних рухів і чинники, які обумовлювали специфіку їх мобілізації та організації. Досліджено причини розходження траєкторій революційних рухів. Пояснений перебіг транзиту у постреволюційний період, і запропоновані варіанти прогнозу можливого розвитку режимних трансформацій у майбутньому.

На основі зіставлення з революційними процесами в арабському світі досліджено передумови, сутність, динаміку революцій 2004 і 2013-2014 рр. в Україні. Висвітлено хід політичних змін за їх результатами та констатовано незавершеність режимної трансформації.

Ключові слова: Арабський Схід, революція, політичний режим, транзит, демократія, Україна.

АННОТАЦИЯ

Смирнова Е.Е. Политические революции и режимные трансформации в странах Арабского Востока. – на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02. – политические институты и процессы – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

Диссертация посвящена исследованию революционных движений и трансформаций политических режимов в странах Арабского Востока в период с конца 2010 – начала 2011 гг. и попыткам объяснить в свете полученных выводов революционные процессы в Украине.

В работе освещены предпосылки формирования революционной ситуации в Тунисе, Египте, Йемене, Бахрейне, Ливии и Сирии, определены сущностные характеристики революционных движений и факторы, которые обуславливали специфику их мобилизации и организации. Исследованы причины расхождения траекторий революционных движений. Объяснено развитие транзита в постреволюционный период, и предложены варианты прогноза возможного развития режимных трансформаций в ближайшем будущем.

На основе сопоставления с революционными процессами в арабском мире исследованы предпосылки, сущность, динамика революций 2004 и 2013-2014 гг. в Украине. Освещен ход политических изменений по их результатам, и констатирована незавершенность режимной трансформации.

Ключевые слова: Арабский Восток, революция, политический режим, транзит, демократия, Украина.

SUMMARY

Smyrnova K.Ye. Political Revolutions and Regime Transformation in the Arab World. – the manuscript.

The dissertation on completion of scientific degree of Candidate of Political Sciences in the specialty 23.00.02. — Political institutions and processes. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

The dissertation is devoted to the study of revolutionary movements and transformation of political regimes in the Arab countries in the period from the end of 2010 – beginning of 2011, and attempts to explain the revolutionary changes in Ukraine (2004 and 2013-2014.).

Based on the theories of revolution, social movements and transition the paper studies the shared and specific preconditions and precipitants behind the formation of the revolutionary movements in six Arab countries: Tunisia, Egypt, Yemen, Bahrain, Libya and Syria. Non-ideological nature, focus on political pressure aimed at changes not gaining of power, network structures as basis for self-organization and marginal role of political opposition, secular the same as Islamist, are accentuated as essential features of revolutions.

The factors that have determined the specificity of mobilization and organizational forms of resistance activity and the reasons for differentiation of the revolutionary movements' trajectories are analyzed. Among them, there are ethno-confessional structure peculiarities, the extent of authoritarian regime repressive nature and its control over coercive apparatus, the degree of civil society development and spread of modern information and communication technology. In this context, special attention is paid to the interaction between the national structural contexts, actions of the opposing sides and international interference. The mechanisms used by the ruling regimes in order to eliminate the revolutionary threat to its power are explored. Special attention is paid to manipulation

of identity conflicts as a means to prevent the formation of consensus around the necessity of radical changes. The ability of revolutionary opposition to present its struggle as a national and not moved by the group interests is considered as an important factor behind its success.

Multivariate analysis of political transition in Tunisia, Egypt, Libya and Yemen – the states where revolutionary movements were able to oust the authoritarian leaders (with or without foreign assistance) is conducted. The impact of structural conditions (national unity, presence of deep-rooted social conflicts, functionality of state institutions, status of the army, the degree of civil society and civic culture development, geopolitical positions of the state) and decisions and actions of the main political actors, both domestic and international, are taken into account. The process of ideological and political polarization in a postrevolutionary period is analyzed and destructive nature of “zero sum game” confrontation is demonstrated. Tunisia proved to be the only winner in a democratic transition not only because of its structural advantages but also because of its political elite ability to compromise.

The idea of a non-linearity of transition is confirmed and developed in the research. Three models of political transition are distinguished: from authoritarian to democratic political system (Tunisia); from authoritarian state through political instability and temporary opening of political system to return of authoritarianism in a modified form (Egypt); from authoritarian system through political instability and deep social and political polarization and fragmentation of power to the collapse of the state and the civil war (Libya, Yemen). Prognosis for the possible development of regime transformation in the near future is made.

The preconditions, nature and dynamics of the revolutionary movements in 2004 and 2013-2014 in Ukraine are examined through comparison with the revolutionary process in the Arab world. National component of Ukrainian revolutions is accentuated as a factor that determined their specificity. The effect of identity conflicts and sub-national regional differences on the development of the revolutionary confrontation is scrutinized. Political reforms in Ukraine as a result of both revolutions (2004 and 2013-2014) are analyzed. Incompletion of the regime transformation as well as preservation of the factors that may lead to another retreat back to autocracy are ascertained.

Key words: Arab world, revolution, political regime, transition, democracy, Ukraine.